

4. Slovosledná typologie: empirie

4.1. Slovosledná typologie

Slovosledná typologie zkoumá zákonitosti a meze variability lineárního sledu různých struktur: nejen jednotlivých slov, ale i větných členů, afixů apod.

„Klasická“ slovosledná typologie

- pracuje se syntaktickými vztahy, tzv. větnými členy
- „sled syntaktických složek“ *constituent order*
- hlavní složky: S[ubjekt], O[bjekt], V[erbalní predikát]
- hlavní parametry: OV/VO a SV/VS

- SOV, SVO: cca 70% jazyků
- VSO: cca 15% jazyků (austronéské, nilo-saharské, semitské, Amerika aj.)
- VOS poměrně řídké
- OVS, OSV řídké (zvl. Amazonie)

4.2. Tzv. volný slovosled

- NEKONFIGURACIONÁLNÍ vs. KONFIGURACIONÁLNÍ jazyky, FLEXIBILNÍ vs. RIGIDNÍ jazyky
= slovosled není řízen pouze/převážně/vůbec syntakticky
- slovosled je řízen/ovlivňován
  - a) syntaxí: větnými členy
  - b) sémantikou: tématickými rolemi
  - c) pragmatikou: fční perspektivou (téma *topic* vs. réma *focus*)
– pragmatika ovlivňuje slovosled ve všech jazycích, u rigidních však jen pokud jde o „extrémní pragmatický tlak“ (Payne)
- relevance flexibil. jazyků pro typologii základního slovosledu
  - a) ne, nemají základní slovosled (Mithun)
  - b) ano, samy jsou zvláštním typem (Dryer, Nichols)

Nekonfiguracionální jazyky

- zvl. v Americe a Austrálii, méně v jv. Asii a v Pacifiku
- Evropa: např. slovanské jazyky, maďarština
- CAYUGA (irokézský): slovosled řízen pouze pragmatikou (Mithun)

Generalizace

- nekonguracionalita se může týkat pouze někt. konstrukcí
- nekonguracionalita na úrovni FRÁZE ⇒ KLAUZE (Dryer)

Příklady

- TIWI (izolát, Austrálie): rigidní u NP, flexibilní na úrovni klauze
- GUAYMI: rigidní OV, flexibilní S (SOV, OSV, OVS)
- PANARE (karibský, Venezuela): rigidní VS, flexibilní O (OVS, VOS, VSO)
- APURINA (aravacký, Brazílie): rigidní SV, flexibilní O (OSV, SOV, SVO)

- vysoká flexibilita ⇒
  - a. OV a jeho korelace
  - b. značení subjektu a objektu na slovese u tranzitiv
  - c. ergativní značení pádu na NP
- vysoká flexibilita ⇐
  - a. polysynteze
  - b. V1 časté v diskurzu (25+%)

4.3. Základní slovosled

- slovosledná VARIABILITA
  - a) nekonguracionalní slovosled
  - b) alternativní morfosyntaktické konstrukce
  - c) pragmatické operace

- (1) ANGLIČTINA (b)
cover of the box (NG)   *box's cover* (GN)
- (2) ČEŠTINA (b)
barák manželky (NG)   *manželčin barák* (GN)
barák mý manželky   –
barák manželky vod bratrance   –
- (3) ANGLIČTINA (c)
I like Paul   *Paul I like*

- který slovosled v urč. konstrukci je ZÁKLADNÍ/NEPŘÍZNAKOVÝ?
- koncept není třeba při deskripci jednotlivých jazyků, ale pro mezijazykovou srovnatelnost
- kritéria
  - a) textová frekvence: vyšší > nižší
  - b) distribuce: méně > více omezená
  - c) komplexita: menší > větší
  - d) pragmatická neutralita: větší > menší

Příklad (a)

- BIBLICKÁ HEBREJŠTINA (afro-asijský): SVO výkladový, VSO narativní

- (4) ANGLIČTINA: ADV_V (b)
he walked into the room slowly   *he walked slowly into the room*
he is walking slowly   **he is slowly walking*
- (5) ČEŠTINA: AP_N (c)
[velmi vysoká] žena   *žena [vyšší než já]*
*žena [velmi vysoká]   **[vyšší než já] žena*

Příklad (d)

- PAPAGO (juto-aztécký; USA): O^{INDEF}V ~ VO^{DEF}; co je nepříznakové: neurčitý n. určitý objekt?

Kde hledat základní slovosled?

- klauze: nezávislá > subordinovaná, deklarativní > otázky n. odpovědi na otázky, afirmativní > negativní aj.
- predikát: akce > stav, tranzitivní > intranzitivní, indikativ > jiný
- participanti: plné NP > zájmena
  - subjekt: určitý, agent, lidský
  - objekt: určitý, patient, viditelný, konkrétní
- text: klauze uprostřed odstavce > na začátku, na konci odstavce
- styl: „neutrální“ > jiný

Obecná slovosledná typologie

- typologie základního slovosledu zdaleka *nevyčerpává* obecnou typologii slovosledu: jemnější slovosledné jevy lze také popsat typologicky
- u slovosledu často existují lexikální výjimky

Příklady

- LEZGINŠTINA (dagestánský, Rusko): MOD_N, ale N₁ „dokonce“
- KOROWAI („papuánský“, Irian Jaya): MOD_N, ale N₁ „špatný“
- TABA (austronéský; ...): postpozice, ale prepozice *li* „v, na, u“
- ANGLIČTINA: prepozice, ale postpozice *ago*, *nothwithstanding*
- NGALAKAN (gunwigušský, Austrálie): velmi flexibilní, ale „snad“ vždy na konci klauze
- ANGLIČTINA

<i>the interesting man</i>	<i>*the afraid man</i>
<i>the only interesting man</i>	<i>*the only afraid man</i>
<i>*the man interesting</i>	<i>*the man afraid</i>
<i>the only man interesting</i>	<i>the only man afraid</i>

4.4. Korelace se slovosledem OV/VO

(i) vzájemné korelace/ekvivalence

Adp = adpozice*, AdpP = adpozitivní fráze, AdvM = způsobové adverbie, Art = člen (např. určitost/neurčitost, referenčnost, specifičnost, tematická role, téma-réma, apelativum-proprium), Aux** = pomocné sloveso (např. typ *do*, modální, negativní), Comp = komplementizátor (spojka komplementových klauzí), Cop = spona, G*** = genitiv n. genitivní fráze (zvl. posesivní vztah, příbuzenský vztah), MComp = marker komparace, Pred = neverbální predikát (např. substantivní, adjektivní, lokální), Q = tázací partikule v polárních otázkách, StComp = standard komparace, Sub = subordinátor adverbialní klauze, X = neadpozitivní a neargumentová substantivní fráze (např. lokální, temporální, instrumentální adverbie)

* adpozice a adpozitivní klitika vs. pádové afixy, relační substantiva

** Aux musí být konjugovatelné, pozice TAM částic s OV/VO nekoreluje

*** nejde nutně o morfologicky značený genitiv

	V_O		O_V
a.	V_AdvM		AdvM_V
	V_AdpP		AdpP_V
	V_X		X_V
	Cop_Pred		Pred_Cop
b.	Aux_V		V_Aux
	ModAux_V		V_ModAux
	NegAux_V		V_NegAux
c.	Adp_NP		NP_Adp
	Art_N		N_Art
	Adj_StComp		StComp_Adj
	Adj_MComp		MComp_Adj
	[Sub_Cl		Cl_Sub]
	Comp_Cl		Cl_Comp
	MCl_SubCl		SubCl_MCl
d.	N_G	[SOV]	G_N
	#Q	[SOV]	Q#

(6) ČEŠTINA
Vltava^{SUBJEKT} je delší^{KVALITA} než^{MARKER} Labe^{STANDARD}

(ii) jednostranné implikace

Dem = demonstrativum, Plur = plurálové slovo n. klitikon, Rel = relativní klauze

- a. $V\_O \Rightarrow N\_Rel$ [$\sim Rel\_N \Rightarrow O\_V$]
 $O\_V \Rightarrow N\_Plur$ [$\sim Plur\_N \Rightarrow V\_O$]
 $V\_O \Rightarrow O\_X$ [$\sim X\_O \Rightarrow O\_V$]
- b. $V1 \Rightarrow \#Inter$
 $V3 \Rightarrow Inter\ in\ situ$
- c. $N\_Dem \Rightarrow N\_A$ [$\sim A\_N \Rightarrow Dem\_N$]
 hierarchie blízkosti N: A > Num > Dem

(7) FIDŽIJŠTINA (V1)
e sabici i'o o cei 3 praštit ty.DAT ART kdo „kdo tě praštil?“

(iii) není korelace s OV-parametrem

Intens = intenzifikátor (např. „velmi, strašně, poněkud, lehce, nepříliš“), NegP = negativní partikule (volný nekonjugovaný negátor), Num = číslovka, TAP = temporálně-aspektuální partikule

$N\_A \sim A\_N$
 $N\_Dem \sim Dem\_N$
 $N\_Num \sim Num\_N$
 $V\_NegP \sim NegP\_V$
 $V\_TAP \sim TAP\_V$
 $A\_Intens \sim Intens\_A$

- (8) a. CANELA, b. URUBU-KAAPOR (OV), c. MAM, d. BAGHIRMI (VO)
- a. *wa ha pixo juhka* 1 FUT ovoce koupit „koupím ovoce“
 b. *kase a-’u ta* kafe 1SG-pít FUT „budu pít kafe“
 c. *ma ky-tzyu7n xiinag cheej* REC.PRET 3PL.ERG-chytit muž kůň „muž chytil koně“
 d. *bys sa ja ga* pes jíst maso COMPL „pes snědl maso“

(iv) externí korelace

O_V ⇒ není Art
 Rel s interním řídicím substantivem ⇒ O_V
 O_V ⇒ (sufixy > prefixy)
 značení gram. vztahů na NP: O_V > V1 > SVO

4.5. Pozice afixů vzhledem ke kořenu

Formální klasifikace afixů

- a) kontinuita vs. diskontinuita afixu a/nebo kmene

	ADFIX	CIRKUMFIX	INFIX	INTERFIX
kontinuální afix	+	-	+	-
kontinuální kmen	+	+	-	-

- b) pozice vzhledem ke kmeni: PREFIX vs. SUFFIX (= adfix)
- c) senzitivita pozice k morf. struktuře kmene: interfix vs. infix

- (9) GUARANÍ (tupí-guaraní; zvl. Paraguay): cirkumfix
- o-gwapi-ta* 3-sedět-FUT „bude sedět“
nd-o-gwapi-ta-i NEGA-3-sedět-FUT-NEGB „nebude sedět“
*nd-o-gwapi-ta NEGA-3-sedět-FUT (negramatické)
*o-gwapi-ta-i 3-sedět-FUT-NEGB (negramatické)

- (10) JIHOCENTRÁLNÍ ROMŠTINA: ne cirkumfix!
- šukár* krásný „krásný“
šukar-eder krásný-NPOS „krásnější“
leg-šukar-eder SUP-krásný-NPOS „nejkrásnější“
*leg-šukár SUP-krásný (negramatické)

- (11) LOBALA (bantuský, nigerokonžský; Dem. Kongo): ne cirkumfix!
- ba-tub-aka* 3PL-zpívat-PRET „zpívali“
te-ba-ik-aka tuba NEGA-3PL-NEGB-PRET # zpívat „zpívali“
 PREF-PREF-R[NEG.AUX]-SUF

- (12) BONTOK (austronéský; Filipíny): infix
- fikas* silný „silný“
f-um-ikas s-INCH-ilný „zesílit“
bato kámen „kámen“
b-um-ato k-INCH-ámen „zkamenět“

- (13) ARABŠTINA (afro-asijský): interfixy
- kitāb* [k^tāb] psát^{PRODUKT} „kniha“
katab [k^atāb] psát^{PRET} „napsal“
kātib [k^atīb] psát^{PTC} „píšící“

Generalizace

- diskontinuální afixy n. kmen ⇒ adfixy
- převaha sufixace nad prefixací
- pouze prefixy ⇒ V1
- OV [V2, V3] ⇒ (sufixy > prefixy)

Poměr sufixů a prefixů

V1	V2	V3
1:1	3:1	5:1

Motivace

- a) PERCEPTIVNÍ zpracovávání *processing* (Hawkins et al. 1985, 1988, Hull 1992)
- b) strukturní EKONOMIE
- c) KATEGORIÁLNÍ harmonie (Hawkins et al. 1985)
- d) DIACHRONNÍ, zvl. gramatikalizace (Givón 1979, Bybee et al. 1990, Hull 1992)

A. Perceptivní motivace

- a) interpretace fonetického vstupu v reálném čase
- b) perceptivní výraznost *saliency*: začátek > konec > střed slova
- c) relevance pro porozumění textu: kmen > afix
- ⇒ prefixace (vs. suffixace) opoždí a znesnadňuje zpracování komunikačně relevantnějšího významu
- d) zpracovávání diskontinuálních morfémů je náročné

B. Ekonomická motivace

- cirkumfixace je neekonomická

C. Kategoriální motivace

- Head Ordering Principle (Hawkins et al. 1985)
- teoretický předpoklad: v rámci slova je afix řídicím *head* (H) a kmen závislým *dependent* (D) členem; zdaleka ne obecně přijímaný
- motivace: harmonie pozice H/D
  - a) O_V ⇒ kmen_afix, tj. suffixy
  - b) V_O ⇒ afix_kmen, tj. prefixy [neplatí, korekce perceptivní motivací]

D. Diachronní motivace

- “today’s morphology is yesterday’s syntax” (Givón 1979)
- tj. pozici afixů lze odvodit z pozice funkčních slov, z nichž se gramatikalizují
- při gramatikalizaci se bere v úvahu potenciální perceptivní výhodnost: u potenciálních prefixů je menší, předcházející funkční slova méně tíhnou ke gramatikalizaci (Hull 1992)

4.6. Vzájemná pozice afixů

- PRINCIP RELEVANCE (Bybee 1985): čím sémanticky relevantnější kategorie, tím blíže ke kořenu/kmeni (centrálněji) je vyjádřena – týká se afixů na jedné straně od kořenu/kmene
- a) derivace > flexe: RDF n. FDR
  - výjimky: EXTRAFIXY (RFD n. DFR)
  - diachronie: externalizace flexe

(14)	RUŠTINA		
	<i>sm'e-ju-s'</i>	smát-1SG-REFL	„směju se“
	<i>sm'e-jut-s'a</i>	smát-3PL-REFL	„smějou se“

(15)	CENTRÁLNÍ ROMŠTINA		
	<i>kam-el p-e(s)</i>	chtít-3SG.NPFV # REFL-OBL	„chce se“
	<i>kamp-el</i>	[chtít-REFL]-3SG.NPFV být.třeba-3SG.NPFV	„je třeba“

(16)	ČEŠTINA		
a.	<i>bez pět-i set korun</i>	PREP 5-OBL # 100(-GEN.PL) # koruna(-GEN.PL)	
	<i>bez pět-set-i korun</i>	PREP 5-DER ¹⁰⁰ -OBL # koruna(-GEN.PL)	
b.	<i>s pět-i st-y korun</i>	PREP 5-OBL # 100-GEN.PL # koruna(-GEN.PL)	
	<i>s pět-i st-y korun-ami</i>	PREP 5-OBL # 100-GEN.PL # koruna-INS.PL	
	<i>s pět-set-i korun-ama</i>	PREP 5-DER ¹⁰⁰ -OBL # koruna-INS.PL	

- b) v rámci flexe
  - nominální: pád > číslo // posezor (číslo > osoba)
  - verbální: číslo > osoba > modus > čas > aspekt > valence

(17)	LATINA		ROMŠTINA	
	<i>amā-ba-m</i>	-IMPF-1SG	<i>kam-av-as</i>	-1SG-IMPF
	<i>amā-bā-s</i>	-IMPF-2SG	<i>kam-es-as</i>	-2SG-IMPF
	<i>amā-ba-t</i>	-IMPF-3SG	<i>kam-el-as</i>	-3SG-IMPF
	<i>amā-bā-mus</i>	-IMPF-1PL	<i>kam-as-as</i>	-1PL-IMPF
	<i>amā-bā-tis</i>	-IMPF-2PL	<i>kam-en-as</i>	-2/3PL-IMPF
	<i>amā-ba-nt</i>	-IMPF-3PL	<i>kam-en-as</i>	-2/3PL-IMPF

(18)	MARIJŠTINA (uralský; Rusko)		
	<i>joltaš-em-vlak</i>	přítel-1SG.POS-PL	„moji přátelé“
	<i>joltaš-vlak-em</i>	přítel-PL-1SG.POS	„moji přátelé“

- c) v rámci derivace: záleží na produktivitě a doméně derivace

(19)	JIHOCENTRÁLNÍ ROMŠTINA		
	<i>sov-el</i>	spát-3SG	„spí“
a.	<i>sov-ker-el</i>	spát-ITER-3SG	„pospává“
	<i>sov-ker-ker-el</i>	spát-ITER-ITER-3SG	„neustále pospává“
b.	<i>sov-av-el</i>	spát-CAUS-3SG	„uspává“
	<i>sov-av-av-el</i>	spát-CAUS-CAUS-3SG	„působí, že uspává“
c.	<i>sov-av-ker-el</i>	spát-CAUS-ITER-3SG	„neustále uspává“
	<i>sov-ker-av-el</i>	spát-ITER-CAUS-3SG	„působí, že pospává“

Úkol IV.

1. Přečtěte si následující text:
Croft & Deligianni. 2001. *Asymmetries in NP word order*. Ms.
<http://lings.ln.man.ac.uk/Info/staff/WAC/Papers/NPorder.pdf>
cf. <http://lings.ln.man.ac.uk/Info/staff/WAC/WACpubs.html>
2. sepiště stručné resumé (1 s.);
3. na další hodině budeme o textu diskutovat.